

УДК 323.2:314.156(477)

Л. Корнат

ФАКТОРИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ФОРМУВАННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проаналізовано фактори, що визначають формування етнополітичної ситуації в Україні. Розглянуто історичне минуле, геополітичну ситуацію, вплив держав-сусідів, поліетнічність та спосіб розселення етносів, регіональні та релігійно-культурні відмінності та інші чинники, що визначають етнополітичну ситуацію в Україні.

Ключові слова: етнополітична ситуація, фактори впливу на етнополітичну ситуацію, геополітична ситуація, національна ідентичність, політизація етнічності.

Суспільно-політичні зміни, що відбулися в Україні в останній період, а також динаміка геополітичної ситуації в світі, загострення суперечностей в етнополітичній сфері актуалізували необхідність аналізу факторів, що впливають на формування етнополітичної ситуації культурно гетерогенного суспільства. Необхідність такого аналізу посилюється тим, що оскільки в Україні не прийнято Концепції етнонаціонального розвитку, низка політичних сил та окремих політиків маніпулюють етнополітичною ситуацією для досягнення певних цілей. Особливо це проявляється під час передвиборчих компаній, що не рідко призводить до загострення міжетнічних відносин у країні та окремих регіонах.

Україна зараз проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності у свідомості окремих суспільних груп – етнічних, а ще більше регіональних – їхню здатність і їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як цілого, а не лише патріотами свого міста, області чи регіону. Тобто, питання культурної різноманітності в Україні та питання етнонаціональної єдності й суспільної інтеграції мають вирішуватися паралельно [1].

Управління процесами етнонаціонального розвитку можливе через пізнання їхнього змісту, параметрів та тенденцій розвитку. Тому необхідно провести аналіз факторів, що впливають на формування етнополітичної ситуації в країні, а саме: геополітичного, історичного минулого, особливостей розселення населення та поліетнічності, регіональних відмінностей, незавершеності процесу формування української політичної нації, трансформаційних перетворень та деяких інших.

Аналізу чинників, що впливають на розвиток етнополітичної ситуації в країні, присвячено праці в галузі етнополітології, державного управління, геополітики, політичної географії, національної безпеки тощо. Зокрема, аналізу різні аспектів цього питання присвячено праці Дж. Мейса, В. Євтуха, В. Котигоренка, Ю. Тищенко, А. Колодій, М. Дністрянського, В. Трощинського та інших.

Взаємодія етнічних спільнот впливає на стан суспільства загалом і на перспективи його розвитку зокрема. Українське суспільство не є моноетнічним – на етнічній українській території, окрім титульного українського (автохтонного) етносу, завжди були представники інших етносів. Проте їх співіснування не є цілком безконфліктним. Історії відомі випадки загострення міжетнічних протиріч. Налагодження міжкультурної взаємодії етносів стало одним із ключових чинників громадянського миру та консолідації нації, а

філософською парадигмою змісту етнополітики стають міжнаціональна злагода та етнічне розмаїття [2]

Почнемо розгляд із одного з визначальних факторів – геополітичного, роль якого посилилася упродовж 2013 – 2014 рр. Геополітичним фактором будемо вважати діяльність держав та народів, спрямованих на захист власного природно-територіального і національно-культурного простору. У його формуванні базовими є площа території, кількість населення та особливості його розселення, господарське освоєння території [3].

Вивчення геополітичного розташування України свідчить про його численні переваги. Розміри її території, чисельність населення, значні багатства – це вказує на Україну як європейську державу з великим потенціалом. Окрім того, її розташування винятково вигідне у контексті міжнародних зв'язків, оскільки робить країну ключовим регіоном на перетині транспортних шляхів із Заходу на Схід, з Півночі на Південь континенту.

Розташування на перетині транспортних потоків та великі розміри сприяли тому, що протягом історії територія України була перехрестям як торгівельних, так і міграційних потоків. З давніх часів через територію сучасної України проходили торгівельні комунікації між країнами Балтики і Середземномор'я, між Західною і Центральною Європою та Середньою Азією і Китаєм, а це, своєю чергою, однозначно сприяло заселенню українських земель представниками інших народів.

Історичний досвід України свідчить, що геополітичні переваги часто в минулому перетворювалися на недоліки. Наприклад, через відсутність надійних природних рубежів Україна протягом століть була об'єктом чужоземних зазіхань і багаточисленних експансій з боку своїх сусідів, що позбавило її можливості самостійного розвитку і становлення. Торгівельні шляхи, що проходили через територію України, обумовлювали перевагу певних культурних впливів – чи то грецьких за античні часи, чи то візантійських і норманських в епоху Київської Русі, чи то західноєвропейських і московських у період пізнього середньовіччя, а всі разом вони обумовлювали також і різні геополітичні орієнтації та втручання міжнародних гравців [4]. Все це не могло не позначитись на культурі й традиціях населення різних регіонів України, що ускладнювало національну консолідацію.

Самі по собі переваги чи недоліки географічного розташування або інших геополітичних чинників не можуть перетворити країну на впливову, розвинену державу та вирішити проблеми етнонаціонального розвитку. Для використання цих переваг потрібна послідовна зовнішня та внутрішня політика. Загальнополітичний перебіг подій в Україні після здобуття незалежності, економічний розвиток, боротьба з корупцією, оптимізація законодавчої бази з етнонаціонального розвитку та, зрештою, остаточне завершення творення української політичної нації залишатимуться ключовими елементами національної безпеки України. Від вирішення цих проблем залежить доля української державності та суспільного розвитку.

Вагомий вплив на етнополітичну ситуацію в країні має геополітична ситуація в світі загалом і в регіоні зокрема. Сучасна Україна переживає один з найдраматичніших періодів своєї історії. Відбувається боротьба впливових центрів світової політики, провідних країн світу за контрольний вплив над Україною, яка в силу суб'єктивних та об'єктивних причин перетворилася на об'єкт гри провідних світових геополітичних суб'єктів [5]. Перебуваючи в стані громадсько-політичної кризи та фактично війни із

сусідньою країною, Україна мусить перебороти внутрішні протиріччя й забезпечити власний демократичний шлях розвитку, здійснити реформи в умовах конфлікту. Від вирішення цих завдань залежить, яке місце держава займатиме в новій системі міжнародних відносин.

Визначення власного місця у сучасному світі неможливе без чіткого усвідомлення національною елітою ролі й місця України в регіональному і глобальному геополітичному просторі. Ще В. Липинський, ґрунтуючись на досвіді української історії щодо ролі української провідної верстви, доволі категорично зазначав, що вона повинна “вивести Україну з її трагічного положення між Польщею і Москвою, так, щоб, одділяючись од Варшави, не утонуту в Москві, а одділяючись од Москви, не утопитись в Польщі”... , а інакше “вся боротьба за українську незалежність кінчатиметься завжди новим поділом України між Польщею і Москвою” [6]. Означену проблему, остаточне вирішення якої Україні не вдалося знайти протягом століть, можна і потрібно вирішити на сьогодні, на сучасному етапі національного державотворення, в нинішніх міжнародних умовах, на основі переосмислення Україною свого геополітичного становища, використання міжнародно-правових гарантій її безпеки. На сьогодні Україна ще продовжує виступати з багатьох питань міжнародних відносин як пасивний об’єкт політики інших глобальних гравців. Це пояснюється тим, що Україна на сучасному етапі все ще не має відповідної економічної бази та достатньо міцних державних інституцій для реалізації своїх інтересів на міжнародній арені [7].

Етнополітична ситуація в Україні значною мірою формується також під впливом держав-сусідів. Аналізуючи цей фактор, насамперед виділяють її сусідів першого порядку, тобто країн, які безпосередньо межують з Україною. Оскільки від цих країн залежить, найперше, її територіальна цілісність, непорушність кордонів, можливість взаємодії із зовнішнім світом. Між прикордонними територіями сусідніх держав виникає транскордонне співробітництво – форма інтеграції, що зменшує бар’єрну функцію кордонів [8]. Тісні зв’язки національних меншин України зі своїми етнічними батьківщинами зумовлюють увагу в цих країнах не тільки до стану задоволення їхніх етнокультурних потреб, а й до України загалом. У деяких випадках країни-сусіди намагаються реалізувати свої національно-державні інтереси на території України всупереч її національно-державним інтересам. Певні загрози етнополітичній стабільності в Україні створює поведінка екстремістських кіл у Румунії та Угорщині, а також реалізація цими країнами їх законів і державних програм, які стосуються осіб румунської та угорської національності, що є громадянами сусідніх держав [9].

Окремої уваги вимагає політика Російської Федерації щодо України. Деякі її політичні діячі, державні органи своїми заявами і діями вже тривалий час втручаються у внутрішні справи України, спровокували російську громаду Криму та Сходу України до конфлікту з українською державою і більшістю її населення. Окремі російські політики та державні діячі під приводом турботи про російськомовне населення не одноразово дозволяли собі висловлювання, що українські кордони можуть бути переглянуті, заявляли претензії на частину української території. Не звиклі сприймати Україну як окрему державу спантелічені російські політики відмовляються серйозно ставитися до української незалежності [10]. Це призвело до окупації Криму Російською Федерацією, сепаратистських заворушень на сході країни під приводом захисту російськомовного населення та відновлення історичної справедливості. Серйозний етнокофліктний потенціал містить політизація характерних для наукового та освітнього дискурсів Росії і України відмінностей в оцінці низки подій історичного минулого.

Ще у 1995 р. відомий американський історик, дослідник України Дж. Мейс звернув увагу, що російська проблема в Україні – це проблема північного сусіда, проблема відносин із Росією як державою, від якої постійно лунають територіальні, політичні та інші претензії. Росія не хоче повернення етнічних росіян на свою територію. Напрямок політики Росії у цій сфері дає змогу прогнозувати, що росіянам в Україні відводиться роль п'ятої колони, на яку можна спертися для знищення державності України. Чи погодиться з такою роллю російська національна меншина в Україні, значною мірою визначить сфера не політики чи культури, а власне економіки. Підвищення життєвого рівня в державі автоматично призведе до послаблення сепаратистських настроїв серед російськомовного населення Донбасу, Луганщини і ліквідує ґрунт для пропаганди імперської ідеї серед російської меншини, вважав дослідник [11].

Також Дж. Мейс стверджує, що етнополітична проблема в Україні – це не проблема кримськотатарського, німецького, грецького, єврейського і інших народів. Головна етнополітична проблема сучасної України – це проблема російська. Водночас зауважимо, що не російської меншини, яка, незважаючи на всілякі пропагандистські спекуляції, не відчуває в Україні анінайменших утисків і порушень своїх прав. Сильна, незалежна Україна – гарант стабільності не тільки самої України, а й самої Росії і самої Європи. Ослабити експансіоністський інстинкт пожирання, знищити стародавнє імперське безумство можна тільки одним шляхом – поверненням Заходу до проблем України. На сьогодні, коли РФ фактично вторглася в Україну, перешкоджаючи зближенню України з Європейським Союзом, ми переконуємося в правильності застережень науковця.

Як фактор впливу на етнонаціональну політику України, необхідно виділити участь країни у міжнародних організаціях та ратифікація Україною низки міжнародних договорів. До проголошення незалежності Україна була позбавлена можливості здійснювати власну етнонаціональну політику. З моменту ухвалення Акту проголошення незалежності, Україна набула статус суб'єкта міжнародного права, отримала можливість формувати власну внутрішню і зовнішню політику. Одним із пріоритетів своєї зовнішньої політики Україна визначила інтеграцію в європейські структури й участь у загальноєвропейських процесах, що відкриває нові перспективи для співробітництва України з розвиненими країнами континенту, економічного розвитку, соціального й інтелектуального прогресу, зміцнення позицій держави в міжнародній системі координат. Приєднання до міжнародних організацій накладає на Україну певні обов'язки, як політичного, так і фінансового спрямування. Міжнародні організації відіграють значну роль у політичних процесах сучасного світу й нерідко мають вирішальний голос у регулюванні етнополітичної ситуації в Україні – формуючи власну етнонаціональну політику, Україна обмежена обов'язками і договорами перед відповідними країнами та організаціями.

Фактором, що чинить значний вплив на етнополітичну ситуацію в Україні, є її історичне минуле. Дослідження історичних факторів є одним із ключових у дослідженні етнополітичної ситуації. Ретроспективний аналіз дає змогу зрозуміти територіальні зміни, що впливають на процеси етнонаціонального розвитку. Територіальні втрати і здобутки в певний період історії відігравали важливу роль у формуванні національної ідентичності. Попри те що внутрішній простір України є неоднорідним, а різні регіони мають різне значення для нації загалом, консолідуючим центром України була і залишається Наддніпрянщина, а в історичній пам'яті українців завжди присутня ідея про Київ як центр тяжіння нації.

Найтрагічнішими в історії України стали 30-ті рр. ХХ ст. Тогочасне комуністичне керівництво СРСР здійснило спробу винищити соціальний ґрунт української національної самосвідомості і подолати опір українського селянства політиці колективізації. Голодомор 1932 – 1933 рр. знищив щонайменше 3,5 млн українців, які проживали в сільській місцевості, шляхом створення штучного голоду.

Важливим фактором, що впливає на формування етнополітичної ситуації в Україні, є неоднакова чисельність населення, особливості розселення (дисперсність розселення більшості представників етнічних спільнот), різний соціально-економічний розвиток і різна “спеціалізація” районів, де проживають представники етнічних спільнот. Етнополітична карта країни дуже складна, оскільки є регіони, що відзначаються високою національною свідомістю населення, так і регіони з дезінтегративним потенціалом. Також наявні території компактного поселення етнічних груп, які можуть стати джерелом напруження у відносинах із центральною владою. Поліетнічність і нерівномірне розміщення на території України різних етносоціальних груп зумовлюють низку проблем для органів, відповідальних за етнонаціональну політику в державі.

Багатомовна розділеність українського народу кордонами кількох сусідніх країн, постійний зовнішній політичний тиск, як було вже зазначено раніше, позначились на культурному розвитку окремих його частин. Як наслідок, представники окремих регіонів України вкладають неоднаковий зміст у поняття української державності, по-різному уявляють її устрій, форму, зовнішню і внутрішню політику.

Тривале входження окремих частин українських земель до різних держав сприяло формуванню певних мовних, культурних, релігійних відмінностей між регіонами України, помітні розходження у світогляді населення. Цей фактор має суттєвий вплив як на етнополітичну ситуацію в країні, так і на національну безпеку. Підтвердженням цього було намагання певних політичних сил розіграти “етнічну карту” в Криму, що призвело до анексії півострова РФ. Науковці постійно застерігали від спроб гратися на відмінних ціннісних орієнтирах населення Сходу та Заходу України, від впровадження стандартизованих підходів до визначення пріоритетів регіональної політики. [12].

Історично сформовані міжрегіональні економічні і соціальні диспропорції консервують нинішній адміністративно-територіальний устрій держави. Він стримує поглиблення господарських зв’язків регіонів та їхніх мешканців, а отже, гальмує процес національно-громадянської консолідації населення держави. Тому не можна виключити, що зволікання з проведенням адміністративно-територіальної реформи і реформи міжбюджетних відносин може вже найближчим часом спровокувати суспільну напругу.

Культурна, етнічна та регіональна різноманітність, що сформувалася в Україні, є одним із вагомих чинників, що визначає етнополітичну ситуацію в країні. Дані Всеукраїнського перепису населення 2001 р. свідчать про поліетнічність України. У національному складі населення України переважають українці. Їхня чисельність становить 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення. Найбільша етнічна меншина в Україні – росіяни. Їхня частка на час проведення перепису 2001 р. становила 17,3 %, тобто 8334,1 тисяч осіб. Кожна з інших етнічних меншин становить менше 1% від загальної кількості населення, серед них виділяються білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), кримські татари (0,5%), болгары (0,4%), угорці (0,3%), румуни (0,3%), поляки (0,3%), євреї (0,2%), вірмени (0,2%), греки (0,2%), роми (0,1%), грузини (0,1%), гагаузи (0,1%) та інші. В Україні розселення етносів має виразну регіональну визначеність. Центральна й Північно-Західна Україна є історично основними регіонами розселення українського

етносу, який найменше “розбавлений” іншими етносами. Найбільша частка українців у населенні Тернопільської (96,8%) та Волинської (94,6%) областей, найнижча – в АР Крим (25,8%), Луганській (51,9%), Донецькій (50,9%), Одеській (54,6%) областях. Отже, українське суспільство є поліетнічним. Ідеться про наявність у ньому, окрім заголовної нації, певної кількості етнічних груп, які не націлені на створення самоврядних політичних одиниць.

Проте культурно-етнічні та регіональні відмінності не доцільно відносити до факторів, що однозначно негативно впливають на етнополітичну ситуацію, створюють потенційну загрозу етнонаціональним конфліктам. Вона має потужний потенціал для інтеграції: створює для суспільства і громадян сприятливі можливості розвитку на основі взаємозбагачення культурними, інтелектуальними, генетичними та іншими ресурсами. Та поліетнічність все ж ускладнює суспільні відносини. В Україні вони щільно пов’язані зі специфікою політичних, етнодемографічних, етномовних, етносоціальних і міграційних процесів минулого й сучасності, особливостями вітчизняної економіки та політики, культури і суспільної свідомості і психології, історичної пам’яті населення, геополітичних і геоецивілізаційних викликів сучасності та з різницею орієнтацій населення різних регіонів [13].

Одним із найпомітніших аспектів української політики останніх двадцяти років була суперечка щодо мовного питання, насамперед щодо статусу російської мови порівняно з українською. Мовні вподобання громадян України не співпадають з їх етнічною самоідентифікацією. Згідно з даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., українську мову назвали рідною 67,5% жителів країни, зокрема 85% українців, 4% росіян і 11% представників інших національностей; 29,6% жителів, зокрема 15% українців, 96% росіян і 31% представників інших національних меншин, рідною назвали російську мову. Серед не українців (крім росіян) лише 57% рідною вважають мову свого народу. Майже всі громадяни України вільно володіють російською і розуміють українську мову [14].

Українська мова як державна мова України не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя. Хоч законодавча база в країні з цього питання відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами. Однак нині мовна ситуація в державі свідчить про те, що лише задекларованості державного статусу української мови для повноцінного утвердження її в усіх сферах суспільного життя недостатньо – необхідні механізми реалізації правових документів щодо функціонування української мови, а також урегулювання питань, пов’язаних із удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови. Мовна ситуація в Україні є результатом цілеспрямованого, насильного і штучного витіснення української мови з ужитку в багатьох сферах суспільного життя в окремих регіонах, а також результатом того, що не передбачено заходів щодо захисту української мови як державної в тих місцевостях, де вона менш поширена. З огляду на специфічну ситуацію в Україні, залишається невирішеним питання належних гарантій для консолідації української мови як єдиної державної та для її ролі в українському багатомовному суспільстві.

Уже тривалий час мовна ситуація в країні є предметом гострих політичних дискусій, мовне питання часто перетворюється на дестабілізуючий чинник суспільного життя, що гальмує процес творення суверенної, демократичної, правової держави. На сьогодні загострення питання про реальний, а не формальний статус української

державної мови потребує не лише всебічного наукового опрацювання, а й усвідомлення українськими політиками її державотворчої ролі та особливого статусу в Українській державі. І, однозначно, відповідального ставлення до цієї проблеми. Проведення широких та прозорих консультацій за участю представників національних меншин, різних лінгвістичних груп та громадянського суспільства загалом може сприяти досягненню суспільного компромісу та забезпечити захист і повагу як інтересів держави, так і спільнот.

Одним із визначальних факторів, що формують етнополітичну ситуацію, є регіональні відмінності між окремими територіями України. Вони обумовлені своїми самобутніми історичними, соціальними та культурно-духовними коренями, які сягають іноді в далеке минуле. Регіональні відмінності українських територій обумовлені, насамперед, тим, що етнічний фактор історично переплітався з економічним. Однією з прикметних ознак соціально-економічної диференціації регіонів в Україні є збереження значного розриву між соціальними та економічними рівнями розвитку окремих із них, інституційна неврегульованість розмежування управлінських компетенцій регіонів та центру [15]. Території проживання різних за етнічним складом, мовою спілкування та суспільними орієнтаціями складових частин українського громадянства помітно відрізняються за природними, господарськими можливостями, рівнем економічного розвитку, концентрацією виробничих, фінансових, інформаційних, науково-освітніх, людських та інших ресурсів. Якщо довкола цих та інших відмінностей відбуватиметься посилення політизації етнічності, провідниками якої стають деякі представники вітчизняних і зарубіжних політичних і громадських утворень та навіть релігійних об'єднань, то може виникнути небезпека конфліктної етнонаціональної дезінтеграції суспільства через загострення міжрегіональних протиріч.

Політико-ідеологічна та мовно-культурна роз'єднаність регіонів України потребує виваженої етнонаціональної політики "Саме етнонаціональної, а не просто етнополітики, тому що турбота про заголовну націю, її розвиток, повноцінне функціонування її культури, виконання нею ролі державотворчого народу не менш важлива і складна проблема, ніж захист прав і сприяння розвитку культур національних меншин" [16].

Відмінності у національному складі населення є визначальними для регіоналізації України як держави, де спостерігається значна компактність населення неукраїнського етнічного походження. Йдеться, насамперед, про Крим, Закарпаття та частково Буковину, для яких взагалі характерна поліетнічність з усіма її проблемами.

Існує і зворотній зв'язок. Доведено, що структура економіки прямо пов'язана з етнічним складом населення та його історичними традиціями і звичаями. Етнонаціональні чинники впливають на диференціацію – розвиток окремих частин території; інтеграцію – об'єднання цих частин в єдине ціле, системоформування – виникнення територіальних соціальних, виробничо-економічних, рекреаційних та інших систем. Це – чинник загальної регіоналізації, а саме – утвердження регіонів як окремих об'єктів державної політики [17].

Регіональні відмінності в Україні мають і релігійний аспект. Це впливовий чинник етнополітичної ситуації, який необхідно постійно враховувати управлінським структурам держави. У реальному житті належність громадян до певної конфесії має одночасно територіальну і етнічну основу. Так, Українська греко-католицька і Українська автокефальна церкви майже безроздільно домінують у західних областях, а Українська православна церква Московського патріархату переважає традиційно на Сході [18]. Прикметним є те, що більше значення тут має не розмежування названих релігійних

конфесій по лінії існування домінуючих в Україні двох християнських церков – православної і греко-католицької, а інтегрованість церковного чинника до тієї чи іншої сторони етнічного регіоналізму. Тобто йдеться про локальний синтез в окремих регіонах територіально-етнічного і релігійного чинників, що значно посилюють регіоналістський аспект суспільно-політичного життя держави [19].

Перешкодою на шляху консолідації української нації залишається непорозуміння між окремими напрямками християнства. До давнього протиріччя між греко-католиками й православними долучився конфлікт у середовищі самого українського православ'я, яке розділилося на три окремі церкви – УАПЦ, УПЦКП та УПЦМП. Найнаочніше вона виявилася у 2004 р. – у ставленні архієреїв та кліру Української православної церкви московського патріархату (УПЦ МП) до основних тодішніх претендентів на посаду Президента України.

Етноконфесійні відносини продукують суспільні протиріччя ще й через те, що управлінські центри майже всіх найчисленніших конфесій України перебувають поза її межами. Їхнє ставлення до українського суспільства і його перспектив багато в чому ризикують і, врешті, мало збігаються з українськими національно-державними інтересами.

Як фактор впливу на формування етнополітичної ситуації, виділяємо процес формування національної ідентичності. Значення національної ідентичності для безпеки сучасних держав не можна недооцінювати. Від того, чи населення певної країни ідентифікує себе, власні та групові інтереси з державою, чи держава трактується як завада для реалізації культурних, етнічних, релігійних, мовних, політичних, економічних тощо інтересів, безпосередньо залежить територіальна цілісність країни, стан взаємовідносин між різними групами населення (етнічними, політичними, соціальними, релігійними тощо), ступінь консолідованості та визначеності суспільства щодо власного майбутнього розвитку в межах певного державного утворення, повага й довіра до державних органів, символів тощо. Для України проблеми самоідентифікації є актуальними, тому що здобуття незалежності поставило її перед вибором нової ідентичності, яка найкращим чином сприятиме процесам формування політичної нації. Формування національної ідентичності, культура в її широкому розумінні та консолідація демократії – це процеси й поняття, які набагато тісніше пов'язані одне з одним, ніж може здатися на перший погляд. Адже, наприклад, демократизація в “роз'єднаних суспільствах” (розколотих етнічно, культурно чи соціально, за ознаками мови чи за соціальними складовими) відбувається проблемно та болісно, якщо взагалі може бути реальною. Причиною цього є насамперед те, що “глибокі соціальні розмежування є серйозною проблемою для демократії, тому що, як правило, більш складно встановити та підтримувати демократичний спосіб урядування в розділених, ніж у гомогенних державах” [20].

Процес творення української політичної нації і формування національної ідентичності, що ґрунтується на національній ідеї, яка може сконсолідувати населення всіх регіонів та представників усіх етнічних, мовних, релігійних, політичних тощо груп не завершений. Натомість спостерігається конкуренція та дискусія щодо кількох проектів національної ідентичності з характерними тільки для них національними ідеями та ідеалами. Загалом ці проекти можна поділити на дві основні групи, підґрунтям яких є етнічні цінності (етнічна група) та пріоритет громадянських прав і свобод (громадянська група). Ключовими тезами етнічної концепції національної ідентичності є пріоритет надбань українського етносу, на засадах якого має відбуватися державотворення. Для

представників громадянської концепції нації характерне акцентування на пріоритетності громадянських прав і свобод над етнокультурною складовою життя суспільства і держави.

Процес формування української політичної нації супроводжується формулюванням альтернативних об'єднавчих ідей (етнічних, релігійних, мовних, регіональних), провокуючи цим розвиток комплексу негативних для Української держави явищ, а саме регіоналізм, міжрегіональне, мовне, міжконфесійне, міжетнічне, політичне протистояння, ксенофобію та сепаратизм. Питання об'єднання українською національною ідеєю населення, що проживає на території України, є складним. Національна ідея має єднати не лише український етнос, а й увібрати в себе інтереси усіх етносів, що проживають на території України. Це стане запорукою стабільної етнополітичної ситуації в країні.

Значну роль у формуванні національної ідеї, на засадах якої могла б сформуватися національна ідентичність, могла б відігравати держава та її інституції. Можливим нині шляхом поєднання інтересів усіх груп населення є шлях консенсусного суспільного договору, що зміг би вирішити основні протиріччя сучасного націо- та державотворення і, таким чином, закласти міцне підґрунтя подальшого розвитку країни. Однією з центральних проблем формування сучасних національних ідентичностей у світі є використання універсальних ідеологій задля гармонійного поєднання, в межах одного державного чи наддержавного утворення, спектра різних інтересів (етнічних, культурних, релігійних, політичних, економічних тощо).

Необхідно також зауважити і про вплив на розвиток етнополітичної ситуації в Україні такого чинника, як процес формування української політичної нації. Це проявляється у мовно-культурному розшаруванні українського суспільства, що зумовлено культурно-історичними особливостями регіонів і поглиблюється внаслідок політичних спекуляцій. Також немає єдності серед населення країни щодо напрямку інтеграції України, різним є бачення перспектив розвитку. Немає єдності і серед українського політикуму щодо пріоритетності мовно-культурної традиції титульного етносу, актуальним є питання відновлення цілісності національного мовно-культурного простору. Це проявляється і у незавершеному пошуку оптимальної та прийнятної для абсолютної більшості українських громадян моделі національної ідентичності, яка б органічно поєднувала як політичні (громадянські), так і соціокультурні складові, враховувала специфіку соціальних ідентичностей регіонів. Очевидно, що модель загальнонаціональної ідентичності українців має ґрунтуватися на засадах спільного громадянства, консолідованої демократії, гарантування прав та свобод людини незалежно від етнічного походження. Вона потребує узгодження політики пріоритетного розвитку української культури та підтримки мовно-культурного розмаїття України, гарантування мовно-культурних прав та потреб національних меншин та корінних народів.

Як фактор впливу на етнополітичну ситуацію, необхідно виділити таке явище, як політизація етнічності, що полягає у прагненні етнічних груп здобути чи розширити доступ до владних можливостей, до участі у прийнятті політичних рішень носіїв етнічної ідентичності. Цей процес може бути легітимним і толерантним або ж досягатися через протистояння, конфлікти тощо. Суттєвий вплив на якість та особливості політичної діяльності етнічних груп як суб'єктів політики чинить поведінка лідерів етнічних груп і претендентів на лідерство, а також те, як влада реагує на таку поведінку.

Політизація етнічності об'єктивно зумовлюється, оскільки культурницька та будь-яка інша діяльність, пов'язана з етнічними інтересами, потребує сприятливих політичних

умов. Водночас така політизація є проявом і результатом дії суб'єктивних чинників. Тому навіть громадські організації, створені (передовсім чи винятково) для досягнення мовних та інших культурних цілей, під тиском обставин та особистісних якостей їх керівників, політизуються, спрямовуються на залучення до політики якомога більшої кількості представників етнічної групи. Таким чином, чим більше демократизується влада, тим більш громадянським стає суспільство; його складники самоорганізуються, і це проявляється, зокрема, у збільшенні кількості та активізації різних об'єднань – потенційних конфліктантів [21].

Також необхідно зазначити про вплив трансформаційних перетворень, визначальною ознакою яких є докорінна зміна основ соціально-економічного та політичного буття суспільства, які супроводжуються дезінтеграційними, дестабілізаційними процесами, зокрема й у етнополітичній сфері. Для країни характерними є надто високий рівень корупції, структурна незбалансованість і затратність економіки. Її реструктуризація призводить до занепаду цілих галузей, безробіття та зубожіння населення. У країнах Центральної та Східної Європи процес трансформації економіки і демократизації почався раніше, ніж в Україні, і був позначений більшою єдністю суспільства у прагненні позбутися комуністичного минулого та перейти на загальноєвропейський шлях розвитку, зміни відбулися не без труднощів, але послідовно [22]. Попри значні структурні і культурні перешкоди, Україна повинна здійснити заплановані реформи для формування демократичного ладу та вирішення проблем в етнополітичній сфері.

Висновки

На формування етнополітичної ситуації впливають низка факторів. Серед визначальних – геополітичний, який обумовлює особливості внутрішньої і зовнішньої політики. У його формуванні базовими є географічне положення, площа та господарське освоєння території, геополітична ситуація в світі та регіоні.

Історичне минуле країни, що обумовило формування культурних і світоглядних відмінностей регіонів України. Ретроспективний аналіз дає змогу встановити роль територіальних та політичних змін, що вплинули на формування етнополітичної ситуації.

Динаміка чисельності та особливості розселення населення. Для країни характерний поліетнічний склад населення та нерівномірність розселення представників етнічних груп у різних регіонах, що обумовлює особливості формування етнополітичної ситуації у регіонах.

Культурна, етнічна та релігійна різноманітність в Україні, з одного боку, може містити етноконфліктний потенціал і ускладнювати етнополітичну ситуацію, з іншого – сприяти інтеграції в суспільство представників етнічних груп, взаємозбагаченню культур.

Мовне питання є предметом значних дискусій і політичних маніпуляцій, особливо під час проведення передвиборчих компаній. Законодавча нерегульованість мовного питання перетворюється на дестабілізуючий фактор етнополітичної ситуації.

Регіональні відмінності, економічні і соціальні диспропорції – території проживання різних за етнічним складом, мовою спілкування та суспільними орієнтаціями складових частин українського громадянства помітно відрізняються за природними, господарськими можливостями, рівнем економічного розвитку, концентрацією виробничих, фінансових, інформаційних, науково-освітніх, людських та інших ресурсів. Якщо довкола цих відмінностей відбувається посилення політизації етнічності – виникає небезпека загострення етнонаціональних конфліктів через регіональні відмінності.

Політизація етнічності громадські організації національних меншин, що створені переважно для задоволення культурних потреб, в силу певних обставин призводять до активної політичної діяльності.

Національна ідентичність – обумовлює територіальну цілісність, взаємодію між регіонами та групами, ступінь консолідації суспільства.

Трансформаційні перетворення, що супроводжуються низкою негативних явищ, приводять до загострення етнополітичної ситуації.

Події в суспільно-політичному житті України 2013 – 2014 рр. спричинили значну потребу критичного переосмислення українськими суспільствознавцями й політиками місця і ролі етнонаціонального фактору в суспільному житті з урахуванням уроків історичного минулого та міжнародної практики вирішення етнічних проблем. Аналіз факторів впливу на етнополітичну ситуацію та наявність невирішених проблем у цій сфері вкотре актуалізує потребу у правовому документі, який визначав би політику Української держави в етнонаціональній сфері – Концепції етнонаціонального розвитку.

Література

1. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття [Текст] / А. Ф. Колодій. — Львів : Астролія, 2008. — С. 191.
2. Троциньський В. Пошуки злагоді і миру в сімействі (Концептуальні засади етнополітики) / В. Троциньський, А. Шевченко // Віче [Текст]. — 1997. — № 10. — С. 31.
3. Дністрянський М. С. Геополітика [Текст] : навч. посіб. / М. Дністрянський. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. — С. 136.
4. Сучасна українська геополітика [Текст] : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. — К. : Либідь, 2003. — С. 98, 99.
5. Соскін О. І. Геополітичне майбутнє України: російський та євроатлантичний впливи / О. І. Соскін // Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива [Текст] / за заг. ред. О. І. Соскіна. — К. : Інститут трансформації суспільства, 2009. — С. 79—83.
6. Липинський В. Листи до братів хліборобів. Про ідею та організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. [Текст] / В. Липинський. — Відень : [б. в.], 1926. — С. 98, 99.
7. Білинський М. У пошуках стратегії [Електронний ресурс] / М. Білинський. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/polpost/r4a3.htm>.
8. Паламарчук О. М. Наукові категорії геополітики і досвід аналізу геополітичного положення країни [Електронний ресурс] / О. Паламарчук. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/palamarczuk.htm>.
9. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт [Текст] : монографія / В. О. Котигоренко ; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. — К. : Світогляд, 2004. — С. 454—466.
10. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 [Текст] / Тімоті Снайдер ; пер. з англ. — К. : Дух і літера, 2012. — С. 328.
11. Мейс Дж. Геополітичні імплікації етнополітики / Дж. Мейс // Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. кол.) ; за заг. ред. : С. Бистрицький, В. Полохало, С. Makeєв [та ін.]. — К. : Політична думка, 1995. — С. 301.
12. Крим в етнополітичному вимірі [Текст] / Май Іванович Панчук, Г. Бекірова, Виктор Юрьевич Ганкевич [та ін.]. — К. : Світогляд, 2005. — С. 45, 46.

13. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні / В. Котигоренко // Політичний менеджмент [Текст]. — 2008. — № 5. — С. 85—103.
14. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : стат. щоріч. — Режим доступу : <http://library.oseu.edu.ua/files/StatSchorichnyk%20Ukrainy%202012.pdf>.
15. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки / Д. Сладкий // Політичний менеджмент [Текст]. — 2008. — № 2. — С. 273, 274.
16. Колодій А. Ф. Національний вимір суспільного буття... — С. 178.
17. Овчаренко В. Регіональні особливості розвитку етнополітичних процесів в Україні (1991 – 2010 рр.) / В. Овчаренко // Етнічна історія народів Європи [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 37. — К. : УНІСЕРВ, 2012. — С. 89.
18. Державна служба статистики України...
19. Національне відродження і релігія [Текст] : [монографія] / М. Ф. Рибачук, О. І. Уткін, М. І. Кирюшко. — К. : Асоціація “Україно”, 1995. — С. 198—201.
20. Лейпхарт А. Конституционный дизайн для расколотых обществ [Текст] / А. Лейпхарт. — Х. : Ойкумена, НІСД. — 2009. — Вип. 6. — С. 165.
21. Котигоренко В. Бути чи не бути етнічним конфліктам в Україні... — С. 85—103.
22. Основи демократії [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / заг. ред. А. Ф. Колодій. — 3 вид., оновл. і доп. — Львів : Астролябія, 2009. — С. 125.

L. Kornat

DETERMINING FACTORS IN CREATING THE ETHNOPOLITICAL SITUATION IN UKRAINE

This article analyzes the factors defining the creation of the ethnopollitical situation in Ukraine. The historical past, geopolitical situation, influence of neighbouring states, polyethnicity and the way of settlement of ethnic groups, regional, cultural and religious differences and other factors defining the ethnopollitical situation in Ukraine are considered.

Key words: ethnopollitical situation, factors affecting the ethnopollitical situation, geopolitical situation, national identity, politicization of ethnicity.